

פרפראות לט"ו בשבט

מאת רות אלמגור-רמון ונורית אלרואי, שודר בפינה "רגע של עברית" בקול ישראל

בט"ו בשבט שותלים עצים או נוטעים אותם? "...וְנוֹטְעֵתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכַל" נצטוו בני ישראל (ויקרא יט, כג). "נטעתם" כתוב שם ולא "שתלתם". בתנ"ך אין הבדל משמעות בין נטע לבין שתל, ואמנם במילונים נטע ושתל הם פעלים נרדפים. ואולם הבלשן אבא בנדויד מראה שבלשון חכמים יש הבחנה ברורה בין שתילה לנטיעה: נטיעה היא נעיצה בקרקע, לאו דווקא של צמחים. גם אוהלים, למשל, נוטעים ולא שותלים: "וַיֵּטַע אֱהֲלֵי אֶפְדֹנֹו" (דניאל יא, מה). על כך כותב אבא בנדויד: "נוטעים נטע רך אבל שותלים שתיל שכבר גדל ונתחזק במקום אחר. לפיכך השתילה נחשבת משובחת ובטוחה יותר מן הנטיעה" (לשוננו לעם כ עמ' 75). על הכתוב בתהילים א, ג "וְהָיָה כְעֵץ שְׁתוּל עַל פְּלָגֵי מַיִם" כתוב בתלמוד: "כעץ שתול ולא כעץ נטוע", ורש"י מסביר: "שתול - נעקר מכאן וחוזר ונשתל במקום אחר, נטוע - מעיקרו ולא אז משם לעולם". על סמך דבריו של רש"י בנדויד מגיע למסקנה שהחידוש 'השתלה' לאיברים מיותר; הלוא שתילה כבר מציינת העברה ממקום למקום. אך כיוון שבעברית של ימינו, כמו בתנ"ך, אין הבדל בין שתילה לנטיעה, ופעולת השתילה איבדה את ייחודה הסמנטי, נוצר בידול, וכך משתילים איברים ושותלים צמחים.

• לעצים מקום של כבוד במקורותינו. נתלה באילן גבוה - כך אומרים היום - פירושו מסתמך על מי שמבין בדבר. כדי להראות את גלגולה של האמירה ניתלה באילן גדול - התלמוד. חמש עצות לחיים נתן רבי עקיבא לרבי שמעון בר-יוחאי כשהיה רבי עקיבא חבוש בבית-האסורים, ואחת מהן: "אם ביקשת ליחנק היתלה באילן גדול" (פסחים ק"ב א). מהי התמונה שברקע העצה הזאת? אם רצונך להתאבד בתלייה דווקא, אל תתלה את עצמך על עץ קטן וחלש, אלא בחר לך עץ גדול שאפשר לסמוך עליו. זאת ההנחיה כפשוטה. והפירוש המושאל, כבר מימי הביניים, הוא: אם רצונך לשכנע בצדקתך, אמור את דבריך בשמו של אדם גדול וידוע. הנה דוגמה יפה מדבריו של רבי אליהו בחור: "וגם יש לי להיתלות בהרבה אילנות גדולות - אנשים שהיו לפני, אשר קוטנם [הזרת שלהם]

עבה ממותני" (רבי אליהו בחור, הקדמות המסורת). הרבה מעברים יש כאן בדרך מהאמירה הפשוטה למשמעות המושאלת: מעץ התלייה הגדול לאדם המכובד המשול לעץ, מן המבקש להיחנק למבקש להנחיל רעיון או דעה, וגם מן הנתלה על עץ לנתלה באדם, כלומר סומך עליו ומסתמך עליו. היום אנחנו נתלים באילנות גדולים, ואיננו מעלים בדעתנו שהאילן המקורי בסיפור איננו אלא עץ התלייה.

"כי האדם עץ השדה / כמו האדם גם העץ צומח / כמו העץ האדם נגדע." כך כתב נתן זך בשירו "עץ השדה". דימוי האדם לעץ השדה, כלומר עץ מאכל, קיבל את השראתו מן הפסוק בספר דברים: "כי-תצור אל-עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה, לא-תשחית את-עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ותואת תכתרת. כי האדם עץ השדה לב לא מפניך במצור?" (כ, יט). מקובל לפרש שמוצגת כאן שאלה: וכי עץ המאכל הוא אדם, שאתה נלחם בו בעת מצור ומונע ממנו לעשות פרי? הרי עץ הפרי מביא לך תועלת ואל לך להשמידו. מן הפסוק עולה אפוא שהעץ אינו דומה לאדם. ואילו היום המשפט המוכר "כי האדם עץ השדה" אינו שאלה אלא הצהרה, ומשמעה הפוך: האדם דומה לעץ השדה וכמו העץ גם האדם צומח ואף נגדע; כמו העץ גם האדם נטוע וגם הוא עושה זרעים ופרות. ובמדרש מצאנו דימוי הפוך - של עץ המאכל לאדם: בשעה שכורתין את עץ האילן עושה פרי למינו הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין קולו נשמע" (פרקי דרבי אליעזר לד).

שמות פרטיים רבים הם שמות עצים, למשל אלה, תמר, אלון, אורן ואָרז. הארז נחשב עץ גדול וחזק. המפורסם שבארזים הוא ארז הלבנון. הארז הוא סמל לחוזק ולעמידות: "צדיק כתמר יפרח, כאָרז בלבנון ישגה", כתוב בתהילים צב, יג. בספרות ימי הביניים "ארז הלבנון" הוא כינוי לאדם גדול ונכבד - "ארזי הלבנון אדירי התורה" כתוב בלשון הפיוט. התלמוד הבבלי ממליץ: "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז" (תענית כ, ב). קשה כארז -תקיף בדעתו. הארז סימל את הגדול שבצמחים לעומת האזוב - הקטן שבהם: "מן-הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר" (מלכים א ה, יג) - טווח הידע הבוטני של שלמה המלך, ובתלמוד הבבלי נטבע הפתגם: "אם בארזים נפלה שלהבת... מה יעשו אזובי קיר" (מועד קטן, כה ב). לוחות ארז משובחים וחזקים ציפו את קירות בית המקדש: "וספון בארז מהקרקע עד הקרקע" (מלכים א ז, ז). עצי הארז הובלו בים והיו קשורים בחזקה, ארוזים. כשיחזקאל מתנבא על קריסתה של העיר צור הוא ממשיל אותה לספינה ומאיים שתטבע מכובד הדברים הארוזים בה: "בַּחֲבָלִים חֲבָשִׁים וְאַרְזִים" בלשונו (כז, כד). ומכאן היום ארוזים מצרכים, ארוזים מזוודות ומייצרים ארוזות. נראה אפוא שהארז והארוזיה משמעם אחד - חוזק ועמידות.

* הידעת? צורת היחיד של המילה פּרָפְרָאוֹת היא פּרָפְרָת.